

Προς υπεράσπιση του Kusturica (ή του σινεμά ή του ανθρώπου ή της ζωής)

Θέλω να υπερασπιστώ τον Kusturica διότι σε ερώτηση που του είχα κάνει για την τελευταία του ταινία και γιατί χάθηκαν ξαφνικά τα ίχνη της, μου απάντησε χωρίς περιστροφές πως είχε μια σκηνή που ΝΑΤΟικοί πυρπολούν ένα ολόκληρο χωριό και εκτελούν όλους τους κατοίκους του. Η εταιρία παραγωγής απαίτησε να την βγάλει. Αυτός επέλεξε να μην το κάνει δηλώνοντας επιπλέον πως αυτή έχει η κατάσταση στον κινηματογράφο. Και όποιος τα βάζει με τη διεθνή πολιτική των ΗΠΑ, γενικά μέλλον δεν έχει. Η ταινία αυτή ονομάζεται *On the milky road* (2016) και στους πρωταγωνιστικούς ρόλους είναι ο ίδιος και η Monica Bellucci, και έπειτα από μια προβολή στο φεστιβάλ της Βενετίας, μπήκε στο συρτάρι. Ο Kusturica με την απόφασή του υπερασπίστηκε το δικαίωμα στην καλλιτεχνική έκφραση και την αλήθεια. Κυρίως όμως, και εφόσον τα βάζει με τους δολοφόνους της, υπερασπίστηκε την ανθρωπότητα. Είναι σημαντικός λόγος νομίζω για να πιστεύω πως έχει σώσει πολλές φορές την τιμή του κινηματογράφου.

Στον Kusturica ενοχλούν πολλά περισσότερα. Ας δούμε κάποια από αυτά, τηλεγραφικά.

Οι άνθρωποι, η κοινότητα, το πανηγύρι

Στον Kusturica όλοι και όλα «ζούνε». Δρύνε στο πικ των δυνατοτήτων τους. Είτε είναι εντός, είτε εκτός του κινηματογραφικού καρέ, όλα συμβαίνουν εντατικά και ταυτόχρονα. Είτε τους παρακολουθούμε, είτε τους φανταζόμαστε ότι υπάρχουν κάπου στο φόντο του πλάνου, τίποτα και κανένας δεν μένει σταθερός, στάσιμος, ανήμπορος για δράση.

Αληθινοί ακατάπαυστοι διάλογοι, έντονες ανθρώπινες εκφράσεις, ειλικρινείς προθέσεις, σκληρές αμφιβολίες, όμορφες φυσιογνωμίες. Χαρακτήρες που δεν παρουσιάζονται όσο εκτίθενται με τα κουρέλια τους, τα σεκλέτια τους και τις πρόσκαιρες χαρές τους. Ο Kusturica έχει γνωρίσει ανθρώπους πραγματικούς και έτσι έμαθε να τους κινηματογραφεί, λίγο έξω από τον ρεαλισμό, δηλαδή στον πυρήνα της ανθρωπιάς τους.

Οι χαρακτήρες μονίμως επικοινωνούν. Με κάθε τρόπο και αδιάλειπτα. Δεν υπάρχει ποτέ παύση, διαλογικό κενό, δεύτερη σκέψη. Καμιά εσωτερίκευση προθέσεων και αμφιβολιών. Όλα είναι φάτσα φόρα. Ο Kusturica υπερασπίζεται την ειλικρίνεια ως αναγκαία συνθήκη επικοινωνίας και συμβίωσης. Ως εκ τούτου, όλοι αγαπιούνται σαν εραστές.

Οι ταινίες του σφύζουν ζωή. Μεταβαλλόμενη σε παραμύθι, εξιστόρηση, μια τρυφερή τρυφερότητα

μπρος στη βεβαιότητα του θανάτου. Άλλωστε τον θάνατο τον τοποθετεί ως ένα βέβαιο ενδεχόμενο ενός ατελείωτου πανηγυριού ζωής. Ακόμη και μπρος στα πιο τραγικά, κοσμογονικά κοινωνικά γεγονότα της σύγχρονης ευρωπαϊκής ιστορίας, του βγάζει τη γλώσσα.

Όλα μοιάζουν να πηγαίνουν λάθος. Όλοι κάνουν πράγματα απροσάρμοστα και αλλοπρόσαλλα, λειτουργούν αυθόρμητα και ιδιοσυγκρασιακά, δίχως καμιά ψυχραιμία. Ωστόσο κανείς δεν είναι «σχιζοφρενής» παρά τα φαινόμενα. Τέρατα δεν υπάρχουν. Βασικά ενυπάρχουν σε μια ασταμάτητη καρναβαλική τελετουργία. Μια παρόρμηση διάχυτη, μια αστάθεια σε ρυθμούς ρυθμ που καταργεί κάθε έννοια τάξης. Το καρναβάλι άλλωστε πολιτισμικά ορίζεται ως μια συνθήκη εξέγερσης έξω από τους εκάστοτε θεσμικούς κανόνες ύπαρξης. Ως απελευθερωτικός παράγοντας συνύπαρξης. Το σινεμά του Kusturica γιορτάζει αυτό το κοινωνικό δεδομένο που δίχως αυτό η ζωή παραμένει ακίνητη, άρα νεκρή. Το σινεμά του είναι η χαρά της ζωής και η αξιοπρέπεια το διακύβευμα.

Ενώ όλα μας δείχνονται και μας φαίνονται συχνά υπερβολικά γελοία, δεν γελοιοποιεί μήτε προσβάλλει ποτέ μα ποτέ ούτε ένα χαρακτήρα, ούτε μια κατάσταση, ούτε μια ενέργεια. Ο Kusturica είναι μόνιμα ερωτευμένος με τους ανθρώπους και τη θέση τους στην ιστορία. Την φιλική και οπότε την πραγματική. Απορρίπτει το χολιγουντιανό μοτίβο των κεντρικών ηρώων όπως και την κλασική δραματουργία. Μέσα από ακραίες, αλλά όχι χοντροκομμένες, αποδομήσεις της προτείνει πως μέχρι κι ένα τρομπόνι που παίζει μεθυσμένα και φάλτσα σε μια γωνία, κεντρικός χαρακτήρας είναι. Το οποίο δεν θα υπήρχε αν δεν υπήρχαν όλοι οι υπόλοιποι. Και όλοι οι υπόλοιποι θα παρέμεναν μισοί αν δεν κινούταν ξέφρενα στο τέμπο του και την θλιμμένη μελωδία του. Για τον Kusturica όλα είναι ένα σύνολο που αξίζουν εφάμιλλο σεβασμό.

Ο Kusturica αναδεικνύει την κοινότητα. Τη θέση των ανθρώπων μέσα σ' αυτή. Τοποθετημένοι όλοι σε μια ενιαία χρονική στιγμή και σε ένα ενιαίο χώρο, όπου τα πάντα μπορούν να συμβούν και ταυτόχρονα τίποτα να μην διαταραχθεί, εκπληρώνεται η κοινή διαδρομή της συλλογικότητας. Στο σινεμά του δεσπόζει ένα τεράστιο καφενείο όπου συρρέουν όλοι ανεξαιρέτως με τις μικρότητες και τις μεγαλοψυχίες τους και παραμένουν όρθιοι ακόμη κι αν γκρεμιστούν όλοι οι τοίχοι του.

Όπως και σε όλον τον ανατολικά της Δύσης κινηματογράφο, δεν υπάρχουν οι κλασικές συγκρούσεις των χαρακτήρων. Καλός, κακός, σωστός, λάθος, οι απατηλοί δυισμοί δηλαδή και η δραματουργική επίλυσή τους. Όλοι οι χαρακτήρες σαν κοινό σώμα παλεύουν μονάχα για να συνδεθούν και να συνταιριάξουν με μια κοινή κοινωνική ηθική συνθήκη που λειτουργεί έξω από αυτούς: να παραμείνουν όλοι άνθρωποι. Μια ηθική επιταγή μη ρομαντικής ή άλλης θρησκευτικής προέλευσης, αλλά υλιστικής προσέγγισης των κοινωνικών βεβαιοτήτων και αβεβαιοτήτων, αξιών και ιδανικών. Ο κινηματογράφος του έχει βαθιά πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Αυτό το σινεμά καταφέρνει ένα χειροκρότημα μακροπρόθεσμης έντασης, ακριβώς γιατί απορρίπτει εξ' ορισμού τις αισθητικές οδηγίες για άμεση καλλιτεχνική κατανάλωση. Οι ταινίες του Kusturica αμφισβητούν την αισθητική ομφαλοσκόπηση του πρόσκαιρου context, μετατρέπονται σε «βρώμικα» έπη και τραγωδίες: έτσι παραμένουν βαθιά μέσα στην παγκόσμια κινηματογραφική και καλλιτεχνική

κουλτούρα και τη σύγχρονη πρωτοπορία της.

Το περιβάλλον, η γη, τα ζώα

Τα ζώα, τοποθετούνται στο ίδιο οπτικό κάδρο με τους ανθρώπους. Μπαίνουν και βγαίνουν στα σκηνικά, ολοκληρωμένοι υπάρξεις κι αυτά. Βρίσκονται μέσα στην ανθρώπινη πραγματικότητα με το βλέμμα τους στραμμένο στους χαρακτήρες και το κοινό. Μοιράζονται την εκρηκτικότητα των ανθρώπων, παρατηρούν το γκροτέσκο γεγονός, κρίνουν και δεν επικρίνουν ό,τι συμβαίνει μπρος τους, στέκονται σε μια γωνία ή γίνονται οι ρυθμιστές των εκατοντάδων ενδεχόμενων: πετάνε, ερωτεύονται και χορεύουν ή και εκτελούνται από ΝΑΤΟικούς στρατιωτικούς μαζί με ολόκληρο το χωριό. Η δραματουργία που παράγει το ζωικό είδος είναι εφάμιλλο του ανθρώπινου και ο Bresson με τον Μπαλτάσαρ του γνέφει μ' ένα χαιρετισμό γι' αυτή την αισθητική και ηθική επιλογή. Κανείς άλλος δεν έχει δώσει τέτοιο κινηματογραφικό βάρος, τέτοιο αφηγηματικό και αναπαραστατικό σεβασμό στα ζώα. Ο Kusturica είναι η αναπαράσταση της φύσης ως ενιαίας ολότητας, όπως ακριβώς είναι, και όπως οφείλουμε να την αντιλαμβανόμαστε.

Ο Kusturica δεν θα ήταν αυτός που ήταν αν οπτικά και αφηγηματικά δεν έδειχνε την βαθύτατη αγάπη για την γη, για το χώμα, τα νερά, το χορτάρι, τα δέντρα. Μια χρωματική παλέτα κυρίαρχη και πολύ συγκεκριμένη, σε όλες τις ταινίες του. Στοιχείο κοινό στους μεσογειακούς, στους σλάβικους και τους λαούς της Ανατολής. Και στον κινηματογράφο τους. Μια οπτική κουλτούρα βασισμένη στη γη που ενοποιεί την ανθρωπότητα στη πιο βασική συνθήκη ύπαρξής της.

Κι όμως: Δεν ρομαντικοποιεί την παράδοση, όσο την ορατοποιεί, μέσα από το σύγχρονο κριτικό βλέμμα του μοντερνισμού: συγκροτεί την ενιαία γραμμή ύπαρξης της ανθρώπινης συνθήκης και την τονίζει δραματουργικά ως μια τωρινή επείγουσα πραγματικότητα. Ο έρωτας των τσιγγάνων στο ποτάμι την ημέρα του Αγίου Γεωργίου (Εντερλέζι) είναι η άνοιξη των ανθρώπων κόντρα στην καταστροφή.

Η Γιουγκοσλαβία, τα βαλκάνια, οι λαοί

Για τον Kusturica η Γιουγκοσλαβία δεν διαλύθηκε ποτέ. Όσο κι αν τα αμερικάνικα βλήματα, είτε σε μορφή όπλων είτε σε μορφή blockbuster, προσπάθησαν να μας την παραδώσουν ως μια τελειωμένη υπόθεση. Οι ταινίες του είναι το soundtrack μιας κουλτούρας που βάλλεται για να μην υπάρχει αλλά καταφέρνει να επιπλέει στα ποτάμια και να πετάει στα σύννεφα κόντρα στο φιάσκο του κάθε τζιτζιφιόγκου αναλυτή, ερμηνευτή, κάθε νεκροθάφτη. Ο Kusturica έχει ερωτευτεί όσους έχουν περπατήσει πάνω στα τοπία της Γιουγκοσλαβίας. Τους μόνους που δεν γουστάρει είναι τους ναζί, τους ΝΑΤΟικούς, τους υποκριτές κυανόκρανους, αυτούς που διέλυσαν την χώρα του, δηλαδή τους κατ' επάγγελμα ρατσιστές.

Ο Kusturica δεν ψάχνει να βρει την ταυτότητα των Βαλκανίων. Γνωρίζει ότι αυτή η ταυτότητα υπάρχει και την ίδια στιγμή δεν υπάρχει ως τέτοια, είναι υπαρκτή σε ζωντανή εξέλιξη. Έκανε ταινίες στα Βαλκάνια, για τα Βαλκάνια, με τα Βαλκάνια: τα συμπεριφέρεται σαν τον σύγχρονο ομφαλό του κόσμου. Και στην Αμερική όταν γύρισε μια ταινία, πάλι Βαλκάνια εισήγαγε. Η τέχνη του λοιπόν, δεν

είναι φτηνή, ούτε εξαγορασμένη. Το σινεμά του μοιάζει να έχει κατασκευαστεί συλλογικά: η κάθε ταινία αυτόνομα είναι μέρος μιας φιλικής παράδοσης, οικουμενικής και βαλκανικής ταυτόχρονα. Το σινεμά του επιβεβαιώνει αυτή την δυνατότητα σύμπλευσης. Κάτι που κατάφερε και ο Αγγελόπουλος.

Ο «βαλκανισμός», θα μπορούσε να είναι μια ιδιαίτερη εξωτική εξιδανίκευση κάποιων Βαλκανίων που δεν υπάρχουν -αλλά θα θέλαμε να υπάρχουν- για ικανοποίηση τουριστικών ή άλλων λόγων. Ο εξωτισμός, γενικά, ως αντίληψη παραμορφωτική θέτει υπό υποτίμηση τον εικονιζόμενο για να τον αδυνατίσει και να τον μετατρέψει σε έρμαιο των εκμεταλλευτών του. Στον Kusturica κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, για πολλούς λόγους που ήδη αναφέραμε, με βασικό και κυρίαρχο την σχέση του με το περιβάλλον και το σύνολο της ενεργούσας ζωής που το μετατρέπει σε τέτοιο. Ας μην μπερδεύουμε το μαγικό με το εξωτικό. Το μαγικό του Kusturica είναι αφηγηματικό εργαλείο που θέτει υπό αμφισβήτηση το κυρίαρχο πολιτισμικό βλέμμα πάνω σε κοινότητες και λαούς. Μετατρέπει αυτούς, σε τελική ανάλυση, σε επικριτές του κυρίαρχου πολιτισμού, μέσω της μαγικής ικανότητας, αφού δεν τους έχουν επιτρέψει κάτι άλλο, να γίνονται ρυθμιστές της ζωής τους, ίσως και της δικής μας. Όποιος εφευρίσκει λοιπόν εξωτισμό στις ταινίες του, ας δούμε αν θα του άρεσε να πέσει με μια σαμπρέλα σε ένα χωριό του Δούναβη μαζί με τσιγγάνους ενώ караδοκούν οι φασίστες και οι εθνικιστές, και τότε ας ξαναβάλει σε συζήτηση την πρότασή του.

Ο Kusturica, λοιπόν, είναι ο πλέον αντιρατσιστής σκηνοθέτης. Μέσω όχι μιας εσκεμμένης συμπερίληψης αλλά μέσω της οπτικής συνέπειας στον ανθρωπιστικό του στόχο, άγνωστες, και «αδιάφορες» αφηγηματικά για τους προνομιούχους θεατές της δυτικής Ευρώπης, κοινότητες, έθνη και λαοί που ήταν ιστορικά και κινηματογραφικά στο κοινωνικό και ιστορικό περιθώριο, παραμένουν στο προσκήνιο.

Έτσι λοιπόν ερωτευτήκαμε με την ίδια συνέπεια και βαθύτητα μια νεαρή κοπέλα, ένα γέρο με γυάλινο μάτι, μια γριά τσιγγάνα, έναν φτωχό απατεωνίσκο, έναν μουσουλμάνο. Οι παππούδες, οι γιαγιάδες, τα δέντρα και οι χήνες δεν το βάζουν κάτω, ανήκουν στην πατρική τους γη και έτσι δημιουργούν την αδιάλυτη σχέση τους ως ενιαίο σώμα σε κατατρεγμό και ωστόσο με ηθική ανωτερότητα που κατασκευάζει έναν τόπο ανυπότακτο, μια κουλτούρα ανυπότακτη. Κι αυτή αποτελεί τη κοινή συνισταμένη με την οποία δεχόμαστε και αποδεχόμαστε τους πάντες και τα πάντα ως αδέρφια μας.

Το σινεμά του Kusturica τίθεται στην υπηρεσία μιας ηθικής ιδέας: της παναθρώπινης ανάγκης για ζωή. Με αυτή του την «εμμονή», φτάνει το κινηματογραφικό μέσο σε πικ δραστηριότητας και ενεργητικότητας σαν καράβι μεθυσμένο που και οι ναύτες και οι ξέμπαρκοι τραγουδούν αγκαλιασμένοι ασυστόλως ανάμεσα σε ρεσάλτα και ανταρσίες. Κι αυτό το πρόταγμα, γιατί πρόταγμα είναι, το διαλαλεί και το προσπαθεί μέχρι τέλους. Πολιτική πράξη, αξεπέραστη.

Ο Χρήστος Σκυλλάκος είναι κριτικός και θεωρητικός κινηματογράφου, εικαστικός, επιμελητής εκδόσεων και εισηγητής σεμιναρίων στη θεωρία και ιστορία του κινηματογράφου. Αντιπρόεδρος της

Πανελλήνιας Ένωσης Κριτικών Κινηματογράφου (ΠΕΚΚ) και μέλος της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Κριτικών Κινηματογράφου (FIPRESCI) και του Επιμελητηρίου Εικαστικών Τεχνών Ελλάδας (ΕΕΤΕ).

Το παρόν κείμενο πρωτοδημοσιεύθηκε στη συλλογική έκδοση της Πανελλήνιας Ένωσης Κριτικών Κινηματογράφου (ΠΕΚΚ) *Κουστουρίτσα* σε συνεργασία με το Πανόραμα Ευρωπαϊκού Κινηματογράφου το 2023.